

Komenského cesty za vzděláním

Jiří Just

Jan Amos Komenský se narodil na některém místě jihovýchodní Moravy, pravděpodobně buď v Nivnici nebo Uherském Brodě a ještě jako chlapec osiřel. Když mu bylo 12 let, zemřel jeho otec a brzy poté i matka. Odstěhoval se ke své tetě do Strážnice. Navštěvoval bratrskou školu v Brodě a Strážnici, tam se seznámil s Mikulášem Drabíkem, ale významnějším místem jeho pobytu byl až Přerov, kam přišel v roce 1608, tedy v 16 letech. Studium latiny zahájil poněkud později než bylo v jeho době zvykem, ale svou pílí vše brzo dohonil. V Přerově byla vynikající bratrská škola, svou úrovní podobná ivančické akademii, která měla připravovat budoucí duchovní a učitele Jednoty. Tady se na přelomu 16. a 17. století stal správcem sboru i školy Jan Lanecký (1554–1626), duchovní rádce Karla st. ze Žerotína, od roku 1601 jeden z pěti seniorů a o pět let později, po smrti Zachariáše Aristona, první senior moravský. Komenského si oblíbil a v roce 1611 jej vyslal se třemi jinými mládenci Jednoty na studia do Herbornu na vyhlášenou Nassavskou akademii. Odtud Komenský v roce 1613 navštívil Amsterdam, město, do kterého se bude často vracet a ve kterém ukončí svoji životní pouť.

V Herbornu se seznámil s celou řadou významných pedagogů. Studoval u Hermanna Ravensbergera, Johanna Piscatora a Heinricha Gutberletha, lékaře a filozofa, ovlivněného aristotelismem. Učitelem, který Komenského v Herbornu patrně nejvíce ovlivnil, byl Johann Heinrich Alsted (1588–1638). Tento profesor filozofie v roce 1610 věnoval Karlovi st. ze Žerotína první pokus o encyklopedii všeho vědění. Komenskému se stal učitelem pansofie, oboru, zahrnujícího studium veškerého lidského poznání v jednom celku. To je cesta, která Komenského natrvalo „poznamená“, celý jeho život se ostatně vyznačuje kolísáním mezi vírou a rozumem. Vyslouží si za to kritiku jak teologů, tak racionalistických myslitelů. Komenský stejně jako Alsted věří, že filozofie a náboženství nejsou v rozporu. V Herbornu začíná skládat svůj *Poklad jazyka českého*, co možná nejuplněnější slovník češtiny a mluvnici, doplněnou o sbírku přísloví. Je velká škoda, že se z tohoto díla zachoval pouze malý zlomek, uvedená sbírka přísloví. Slovník češtiny byl dle úsudku samotného autora největším bohemistickým dílem své doby a výrazně by obohatil naše znalosti o staré češtině. K rodnému jazyku měl Komenský vůbec velmi vřelý vztah. V *Divadle veškerenstva věcí*, díle, které bude zmíněno vzápětí, napsal: „Příliš jsem, vyznati musím, vlasti a jazyku svého milovný, takže po ničem netoužím více, jako aby ten všelijak vzdělán a ozdoben byl.“ Kriticky se vyjádřil i na adresu skeptiků vůči možnostem mateřské řeči: „Doposud nepochopil vznešenost našeho jazyka ten, kdo jej považuje za málo bohatý neb málo půvabný.“

V letech 1613–1614 byl Komenský studentem heidelberské akademie. Právě zde vznikla myšlenka encyklopedického díla *Divadlo veškerenstva věcí*, ve kterém hodlal představit pokročilou protestantsko-humanistickou vzdělanost západní Evropy. Encyklopedické sklony v Heidelbergu doplnil o zájem nábožensko-politický. Seznámil se zde s vysokou evropskou politikou, s konfliktem nizozemsko-španělským, ale i s tureckým problémem. Z místních učitelů jej nejvíce ovlivnil David Pareus (1548–1622), horlivý stoupenec Melanchthonova reformačního humanismu a šířitel irénistických myšlenek. Ten ve spise *Irenicum* z roku 1614 nastínil snahu o smíření protestantských církví formou vzájemné dohody a vyjádřil přesvědčení, že je třeba odstranit války jakožto překážku lidského blaha. Doba nebyla takovým chvályhodným plánům nakloněna, ale na Komenského tyto myšlenky zapůsobily více než pronikavě. Jeho dalším učitelem v Heidelbergu byl Abraham Scultetus, falcký dvorní kazatel, v Čechách nechvalně známý výstupem v době stavovského povstání, kdy provedl obrazoboreckou akci ve svatovítském chrámu. V Heidelbergu se Komenský seznámil také s Johannem Valentinem Andreaem (1586–1654), usilujícím o nápravu vyučovacích metod, ale jeho účast na tajném společenství, postavou luterského teologa prý iniciovaném, patří do oblasti smyšlenek bez reálného základu.

Odchod z Heidelbergu znamenal pro Komenského konec univerzitních studií, která vlastně ani řádně neuzavřel. V jeho době to nebylo nic výjimečného. Pouze čtvrtina studentů tehdy dosáhla

bakalářského gradu, mistrovského ještě mnohem menší část. Co je na Komenského návratu z Německa ještě dnes pozoruhodné, ba přímo téměř dobrodružné, je fakt, že se vracel na rodnou Moravu přes Norimberk a Prahu pěšky. Peníze na pohodlnější cestu povozem utratil za rukopisy a knihy, mimo jiné Koperníkův spis *O pohybu těles nebeských*. Chtěl také, jak píše v jednom ze svých pozdních dopisů, udělat něco pro zdraví. Myšlenka vsutku moderní.

Jaké byly další životní osudy mladého Komenského? Po návratu na Moravu se stal pomocným učitelem na přerovské bratrské škole, kterou před třemi lety opustil. Sbíral prameny k dějinám Moravy a rodu Žerotínů, z tohoto díla se však nic nedochovalo. V létě 1616 byl v Žeravicích ordinován na kněze a o dva roky později, v červnu, se v Přerově oženil s Mandalenou Vizovskou. To již byl od počátku roku 1618 správcem sboru i školy ve Fulneku, na panství významného protestantského předáka a aktivního účastníka stavovského povstání Jana Skrbenského z Hříštně. O fulneckém sboru, který jen několik málo let před Komenského příchodem otevřel novou školní budovu, se mladý bratrský kněz vyjádřil nanejvýš pochvalně, nazval jej „nejslavnějším v naší moravské církvi“. Také Komenský měl na tomto stavu zásluhu. Jak dosvědčují zápisy synodních dekretů, do fulnecké školy se již dříve odcházeli mnozí mládenci zdokonalit v německém jazyce. Zdejší sbor totiž vznikl z braniborských valdenských, kteří našli v osmdesátých letech 15. století útočiště na několika místech Čech a Moravy a „Kuhländchen“ – Kravařsko, jak se tato oblast nazývá, se stalo jejich novým domovem. Poklidná léta ve Fulneku, kdy se nám vybaví idylický obraz Komenského, vyučujícího mládež pod širým nebem ve sborové zahradě, jsou ukončena první velkou tragédií jeho života. Po porážce českého povstání obsazují neapolitánští vojáci císařské armády na jaře roku 1621 Fulnek a katolický misionář přitom veřejně pálí Komenského knihovnu. Správce bratrského sboru posílá svou manželku s dětmi do bezpečnějšího Přerova, na panství Karla st. ze Žerotína, která jsou uchráněna průtahů císařských vojsk, ale tam o několik měsíců později – jeho žena i obě děti – umírají na tehdy běžnou epidemii neurčené nemoci. Tak byl Komenského první svět, jak napsal historik Josef Polišenský, zničen.

Po strastiplném útěku před rabujícími vojáky se Komenský odebírá pod ochranu Karla st. ze Žerotína na panství Brandýs nad Orlicí. V prosinci 1623 zde „pod Klopoty“ dopisuje své patrně nejznámější dílo *Labyrint světa a ráj srdce*, věnované svému ochránci. Teprve dvaatřicetiletý poutník, který již okusil až příliš mnoho strázní tohoto světa, neztrácí naději. V září 1624 se opět žení, tentokrát s Dorotou Cyrillovou, dcerou bratrského seniora Jana Cyrilla. Na jaře příštího roku vedení Jednoty rozhoduje o cestě do exilu. Českým sborům je doporučen odchod do Lešna, moravské se mají vystěhovat do Horních Uher. Bratrství biskupové doufají, že to nebude nadlouho. Komenský proto od roku 1625 pobývá v Bílé Třemešné a Horní Branné na panství Jiřího Sádovského ze Sloupna a organizuje odchod exulantů. Z pověření Karla st. ze Žerotína se věnuje i diplomatickým službám. Cestuje do Berlína a Amsterodamu a teprve na začátku února 1628 definitivně odchází do Lešna. Zde opět učí na bratrské škole, ale to již nastává nová kapitola jeho života.

Mluvit o Komenského vztahu ke vzdělání a výuce by bylo téměř nošením dříví do lesa, proto alespoň krátce k jím navrhované reformě, kterou viděl v určitějších obrysech již v době svých univerzitních studií. Určitou představu nastínil v *Didaktice, tj. umění umělého vyučování*, dílo vzniklo mezi lety 1628–1632. Komenský základní pojem životního vzdělávání rozdělil na čtyři fáze. Požadoval nejprve 6 let školy mateřské, to je doba, kdy dítě pobývá u matky. Tuto část pokládal za velmi důležitou: „na začátku záleží všechno“. S podobným předpokladem ostatně počítá i moderní psychologie dítěte. Poté má následovat 6 let školy obecné preceptorové, neboli učitelské, kdy si žák osvojuje základy jednotlivých oborů. Dalších šest let školy latinské má být věnováno studiu svobodných umění a intenzivní výuce cizím jazykům. Komenský navrhuje němčinu, italštinu a francouzštinu. Poslední fázi by mělo být šest let akademické peregrinace. Student má cestováním, zejména po zahraničních akademiích, nabýt zkušeností a vědomostí, které nemůže získat doma. Pokud je to možné, má také rozšířit svůj zájem o některý ze speciálních oborů: teologii, lékařství, nebo práva.

Pokud bychom chtěli stručně shrnout charakter vzdělání, jakého se Komenskému dostalo a s jakým počítal ve svém reformním návrhu, nelze jej nepostavit do příkrého protikladu k současným

trendům. Komenský usiluje o vzdělání, které má odezvu na rovině mravní, vytváří lepšího člověka a rozvíjí jeho kladné charakterové vlastnosti. Nikoli náhodou jde především o obory, které se dnes souhrnně označují jako „humanitní“. Dalším podstatným znakem je univerzálnost, celistvost takového vzdělání. Člověk se nestává pouhým nesamostatným subjektem, spolehlivě pracujícím v rámci nějakého systému, fachidiem neschopným komunikovat se svým okolím, ale je veden k úloze, směřující k posilování sociálních vztahů. K práci, která má hodnotu pro život obce, ať již ve smyslu geografickém, sociálním nebo náboženském. Nástroje pro rozlišení hodnoty informací mu mají umožnit oddělit a osvojit si věci nezbytné na rozdíl od těch zbytných, nepotřebných, pouze obtěžujících. Je veden k vytváření takového žebříčku hodnot, ve kterém nespolehá na věci časné, materiální, pomíjivé, ale trvalé, s neproměnlivou hodnotou a dávající lidskému životu skutečný smysl. Tím je Komenskému osobní vztah s Bohem, vlastní smysl i završení poutníkovy cesty.